

У розпалі пропагандистської війни з революційно-демократичним рухом у Російській імперії на початку XX ст. характерною ознакою діяльності «Союза русского народа» (СРН) став антисемітизм, який знайшов благодатний ґрунт в Україні. Причини цього крилися, зокрема, в порівняно високій питомій вазі євреїв на українських землях та в кращій забезпеченості іудеїв культовими спорудами, котрих було на третину більше, аніж у православних [4, с. 187]. Першими антисемітську проблему почали розбурхувати радикальні газети й листки монастирів і братств, а також «Епархиальные ведомости», що виходили в кожній губернії.

Мета статті – визначити ставлення православного духовенства Правобережної України до єврейських погромів у Російській імперії на початку XX ст.

Зрозуміло, що антисемітська пропаганда не могла не позначитися на ставленні православного населення до євреїв на побутовому рівні й сприяла виникненню єврейських погромів. Самі ж погроми в науковій літературі часто пов'язують із діяльністю згаданого СРН. Втім, як стверджує російський дослідник В. В. Кожин, насправді погроми в Російській імперії почалися з 1881 р. – вбивства імператора Олександра II. Спалахнувши в м. Єлисаветград, хвиля погромів зачепила понад 150 населених пунктів і тривала до 1884 р., призвівши до загибелі 2 євреїв та 19 російських селян (загинули, протидіючи встановленню громадського порядку). Перший кривавий єврейський погром стався в Кишиневі 1903 р. через чутки про ритуальне вбивство іудеями православного хлопчика (загинуло 43 людини, 39 із яких – євреї) [3]. Майбутній член СРН о. Іоанн Кронштадський засудив кишинівські події. Так, він писав: «...Який і чий дух проявили кишинівці в розправі з євреями? Дух диявола. Пізнайте-но, брати руські, якого ви духу? Не ображайте нікого і ні за що. Любіть ворогів ваших, благословляйте тих, хто проклинає вас, робіть добро тим, хто ненавидить вас та моліться за тих, хто ображає вас...» [5]. Наступна масова хвиля погромів (близько 700) протягом 3 тижнів прокотилася Росією після публікації Маніфесту 17 жовтня (1905 р.), у якому народам імперії дарувалася низка громадянських прав. Тоді в суспільстві зросли антисемітські настрої через активну участь євреїв у антимоноархічному революційному русі, що нерідко супроводжувалося образою національних та релігійних почуттів православних. Як писав у листі до матері від 27 жовтня 1905 р. Микола II, «...народ зачепили нахабність та зухвальство революціонерів і соціалістів, а оскільки 9/10 із них жида, то вся злість спрямовувалася на них – звідси й єврейські погроми...» [3]. Щодо погромів висловився й архієпископ Волинський Антоній: «єврейські погроми почалися лише 25 років тому, коли з'явився в Росії особливий тип єврея-нігіліста, який і досі розпалює народну ненависть...» [1, с. 10]. Зауважимо, що під час жовтневих погромів загинуло 1622 осіб (із них євреїв – 711, тобто 43%), поранено – 3544 (із них євреїв – 1207, тобто 34%). У Києві під час жовтневих погромів було вбито 47 чоловік, із них 19 – євреї [3].

Антисемітська пропаганда окремих представників православного духовенства, а також публікації, зокрема в церковній пресі, спрямовані проти євреїв сприяли виникненню погромів. У таких публікаціях революцію розглядали передусім як єврейську інтригу. Так, в одній зі статей ієромонах Іліодор сформулював концепцію зумовленості революційних рухів національними чинниками: «У гідри революції голова жидівська, черево вірменське, ноги польські, а руки російські» [4, с. 187]. Але погроми стали й своєрідною реакцією представників російського, українського та інших народів на поведінку та особливості торгово-промислової діяльності в цих регіонах євреїв. Все назване обтяжувалося тим, що часом євреї були вороже налаштовані до християнства, іноді зверхньо ставилися до православних. Як приклад, можна навести архівну справу про звинувачення єврейських хлопчиків І. Медведовського 16 років та Л. Теплицького 14 років у зневажливих висловлюваннях про Христа. Під час розслідування було встановлено, що у святкові дні після Великодня під час зустрічі з селянами названі особи, почувши «Христос Воскрес!», засміялися й висловилися так: «Мужицька натура, що це за Христос Воскрес, у нас Христос сидить у дулі...» [7, арк. 1–1 зв.]. Швидше за все, це був неординарний випадок зневажливого ставлення окремих євреїв до православ'я, бо 12 березня 1912 р. вийшов циркуляр Київського губернатора про посилення нагляду за концертами, виставами, вечорами та іншими публічними зібраннями. Метою циркуляра мало стати недопущення висміювання православної церкви та її духовен-

УДК 271.2(477)

ПОЗИЦІЯ ПРАВОСЛАВНОГО КЛІРУ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ЩОДО ЄВРЕЙСЬКИХ ПОГРОМІВ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ПОЧАТКУ XX ст.

Хитровська Юлія Валентинівна
професор кафедри історії Національного технічного
університету України «Київський політехнічний інститут імені
Ігоря Сікорського», доктор історичних наук, доцент
(м. Київ, Україна)

В статті проаналізовано ставлення православного духовенства Правобережної України до єврейських погромів у Російській імперії на початку XX ст.

ства, адже, як зазначав генерал-губернатор, такі випадки викликають величезне задоволення у присутніх євреїв [11, арк. 26].

Селянин з с. Кирносівки Подільської губ. П. Пославський обурився тим, що євреї продають православні ікони, що їхні слуги – православні, й у Києво-Софійському кафедральному соборі прокляв усе православне духовенство і три рази голосно прослівав йому анафему. Про це дізнаємося з протоколу від 2 березня 1875 р., який склав черговий у соборі наглядач другого кварталу Старокиївської частини Неелов [8, арк. 7 зв.]. Зневажливо поставився до православних і євреїв П. Маслянковський, який під час літургії у Володимирському соборі перервав проповідь священика й закричав «Геть монархію!» Правда, за цей вчинок його оголосили психічно хворим і віддали на поруки родичці і. Маслянковській [9, арк. 3]. У березні 1867 р. перший пристав Таращанського повіту повідомляв Київському губернатору, що відставний солдат єврейського походження А. Фастівський та інші євреї м. Ставиці у бійці з міщанами К. та А. Дерюгніми вигукували зухвалі слова проти імператора й паплюжили християнську віру [10, арк. 1–2].

На те, що іноді траплялися справжні провокації з боку євреїв, звернув увагу російський дослідник В. А. Степанов. Так, у праці «Чорная сотня в России (1905–1914)» він навів такі дані: 11 травня 1905 р., тобто задовго до жовтневих погромів, у м. Ніжин затримали євреїв Я. Брука, і. Тарнопольського та П. Кругерського, які розкидали написані російською мовою прокламації: «Рятуйте Росію, себе, бийте жидів, а то вони перетворять вас на своїх рабів...». Одночасно в м. Чернігові сіоністи-соціалісти розповсюджували прокламації єврейською, в яких закликали «ізраїльтян» озброюватися. У жовтні 1905 р. вони йшли на демонстраціях під знаменами «Ми перемогли», «Сіон» тощо [6, с. 58]. С. В. Вітте констатував, що євреї з феноменально лякливої нації в другій половині XIX – на початку XX ст. перетворилися на активних революціонерів, терористів і бойовиків. Вони становили 15,4% серед народників та есерів, 23,4% – серед соціал-демократів, іще більше їх було у лавах анархістів. У 1901–1904 рр. із загального числа політичних злочинців у Київському судовому окрузі євреї скоїли 43%, а в Одеському – 55% [2, с. 56].

Напружені були стосунки євреїв із православним духовенством. Про це красномовно свідчать архівні матеріали. Так, 1884 р. Київському губернатору надійшла заява від євреїв С. Ратушного, Х. Медведя та Ш. Райгородського про належність дячка с. Дубові Мехеринці Київської губ. П. Погорського до антиурядової організації та про те, що він поширював серед простого люду соціалістичні ідеї. Київський губернатор розпорядився розслідувати цю справу. Однак, на думку деяких місцевих селян, заяву написали через неприязнь указаних заявників до дячка. Отож, губернатор наказав повідомити названим євреям, щоб ті були обачніші, інакше до них застосують адміністративне покарання [12, арк. 6–7]. 4 травня 1903 р. єврей-анонім повідомив генерал-губернатору, що священик с. Свине Староконстантинівського повіту «з висоти церковного амвону» проповідував селянам, що час «наслідувати кишинівський приклад і бити жидів». Однак начебто селяни, побоюючись, що пастир хоче їм зашкодити, за порадою місцевого єврея, звернулися до станового пристава, який усе ж про цей випадок властям не повідомив [13, арк. 155]. Відчутно погіршила внутрішньополітичну ситуацію в країні справа М. Бейліса та вбивство в Києві євреєм Д. Г. Богровим (анархіст-революціонер) прем'єра Росії П. Столипіна (вересень 1911 р.). Ці події викликали паніку серед євреїв Києва, які очікували нової хвилі погромів. Всім євреям у ніч з 1 на 2 вересня 1911 р. довелося залишити місто. Посилило шовіністичні настрої повідомлення газети «Двуглавый Орел», головним редактором якої був священик Ф. Синькевич, про арешт у Києві підбурювачів робітничого страйку (есерів та єврейської соціал-демократичної організації «Бунд») [4, с. 189–190].

Отже, вплив СРН на православне духовенство, зокрема Правобережної України, був суттєвим і безумовним, особливо щодо ставлення до євреїв. Утім, попри участь окремих духовних осіб у дискримінації євреїв, видаються занадто перебільшеними традиційні звинувачення всього православного кліру в освяченні кровопролиття під час погромів. До того ж певна частка православного духовенства (зокрема, представники церковної спільноти України, які пізніше очолили українську церкву) відкрито виступила як проти єврейських погромів, так і проти розпалювання антисемітизму на шпальтах церковних видань.

Список використаних джерел та літератури

1. Антоний, архиеп. Еврейский вопрос и святая Библия / Антоний, архиеп. – Почаев : Тип. Почаевской Лавры, 1907.
2. Волковинський, В. М. Чорна сотня та її хрещені батьки в Україні на початку XX століття / В. М. Волковинський // Проблеми історії України XIX – поч. XX ст. – К. : Інститут історії України НАН України, 2002. – Вип. 5.
3. Кожинів, В. В. Правда о погромах : [URL] / В. В. Кожинів : <https://tinyurl.com/y8hccbmr>
4. Надтока, Г. М. Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект / Г. М. Надтока. – К. : Знання, 1998.
5. Слово о. Иоанна Кронштадтского. – Кишинев, 1903.
6. Степанов, С. А. Чорная сотня в России (1905–1914) / С. А. Степанов. – М. : Республика, 1992.
7. Державний архів Київської обл. (Держархів Київської обл.), ф. 2, оп. 210, спр. 284.
8. Держархів Київської обл., ф. 2, оп. 190, спр. 83.
9. Держархів Київської обл., ф. 2, оп. 218, спр. 175.
10. Держархів Київської обл., ф. 2, оп. 182, спр. 190.
11. Центральний державний історичний архів України (ЦДАК України), ф. 278, оп. 1, спр. 149.
12. ЦДАК України, ф. 442, оп. 844, спр. 289.
13. ЦДАК України, ф. 442, оп. 633, спр. 1.